

Oświecenie: Rozwiązania i stanowiska. Część trzecia

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Prezentacja multimedialna](#)
- [Audiobook](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Artur Szutta, *Posąg w służbie filozofii*, dostępny w internecie: <https://filozofuj.eu/>.
- Étienne Bonnot de Condillac, *Traktat o wrażeniach, rozdz. I, II, fragmenty*, tłum. W. Wojciechowska.
- Étienne Bonnot de Condillac, *Traktat o wrażeniach*, tłum. W. Wojciechowska.

Oświecenie: Rozwiązania i stanowiska. Część trzecia

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Czy postęp jest dziejową koniecznością? Takie stanowisko zajmował Condorcet, jeden z filozofów późnego oświecenia. Francuska rewolucja była dla niego końcem epoki dziewiątej. Wierzył, że cywilizacja wstępuje w epokę dziesiątą, w której zapanuje równość prawno-polityczna między narodami, klasami i jednostkami. Wiara w postęp, cechująca całą epokę, wiązała się z fascynacją naukami przyrodniczymi. Przekonanie, że tylko system myślowy oparty na analizie danych zmysłowych jest wiarygodny, było podstawą sensualizmu Condillaca. Nowożytną wersję materializmu opracował La Mettrie, autor dzieła *Człowiek-maszyna*. Ich wizje składają się na panoramę zróżnicowanej, lecz konsekwentnej myśli oświecenia.

Twoje cele

- Dowiesz się, na czym polegał sensualizm Condillaca i jak sytuował się w stosunku do racjonalizmu i empiryzmu.
- Ustosunkujesz się do mechanicyzmu La Mettriego i przeanalizujesz, jaki wpływ na jego koncepcję wywarły materialistyczne poglądy poprzednich epok.
- Znając dzieje świata po Rewolucji Francuskiej, spróbujesz ocenić ideę postępu dziejowego Condorceta.

Przeczytaj

Dla zainteresowanych

Aby dowiedzieć się więcej na temat francuskiego oświecenia, zapoznaj się z poniższymi materiałami:

- [Francuskie oświecenie](#)
- [Oświecenie: Rozwiązania i stanowiska. Część pierwsza](#)
- [Oświecenie: Rozwiązania i stanowiska. Część druga](#)
- [Oświecenie: Jean-Jacques Rousseau: krytyka cywilizacji i postępu](#)
- [Recepcja filozofii francuskiego oświecenia](#)
- [Francuskie oświecenie: dyskusja](#)

Posąg Condillaca

W części krytycznej swoich poglądów filozofowie francuskiego oświecenia byli ze sobą niemal całkiem zgodni – krytykowali te same rzeczy i w podobny sposób. Jednak w formułowaniu pozytywnej odpowiedzi na wyzwania epoki, w konstruowaniu nowego, spójnego obrazu świata nie było już między nimi zgodności. Nie tylko nie stworzyli spójnego systemu filozoficznego, lecz także programowo przeciwstawiali się duchowi systemów [racjonalistycznych](#).

Étienne Bonnot de Condillac w *Traktacie o systemach* pisze, że każdy system myślenia, który się nie opiera na szczegółowej analizie danych zmysłowych, jest arbitralny. Z czystego rozumu, na podstawie samego rozumowania, nie da się nic wywieść. Jakby na potwierdzenie tej hipotezy poszczególni filozofowie oświeceniowi, w tym sam Condillac, często poświęcają się drobiazgowej analizie danych [empirycznych](#) oraz zasad ich przetwarzania.

Condillac w najśłynniejszym swoim dziele, *Traktacie o wrażeniach*, proponuje w tym celu przeprowadzenie pewnego eksperymentu myślowego, zwanego później posągiem Condillaca. Prosi czytelników, żeby wyobrazili sobie posąg pozbawiony

Étienne Bonnot de Condillac (1714–1780)

Źródło: Guiseppe Baldrighi (peintre) et Pierre Michel Alix (graveur), Wikimedia Commons, domena publiczna.

jakichkolwiek zmysłów, myśli i uczuć. Następnie obdarza go stopniowo zmysłami i pokazuje, że ludzka psychika i wiedza o świecie kształtują się pod wpływem samych wrażeń zmysłowych. Wiedza wrodzona nie istnieje. Człowiek, tak jak ów posąg, wie tylko tyle, ile doświadcza, tylko to, co czuje i co z wrażeń zmysłowych może wywnioskować:

((Étienne Bonnot de Condillac

Traktat o wrażeniach

Jeśli pokażemy mu różę, dla nas będzie posągiem, który czuje woń róży, lecz sam dla siebie będzie tylko wonią tego kwiatu.

Źródło: Étienne Bonnot de Condillac, *Traktat o wrażeniach*, tłum. W. Wojciechowska.

Na przykładzie posągu wyposażonego wyłącznie w powonienie Condillac wykazuje również, że już jeden zmysł wystarczy, żeby rozwinęło się w człowieku pełne życie umysłowe i uczuciowe: dzięki odmiennym wrażeniom zmysłowym (np. różnym zapachom kwiatów) postrzegamy różnice, zdolność odróżniania rodzi uwagę, ze śladów wrażeń wytwarza się pamięć, a porównywanie kolejnych wrażeń prowadzi do narodzin sądu i wnioskowania. Pod wpływem wrażeń powstają też uczucia, w tym pożądanie i wola.

Eksperyment z posągiem dobrze oddaje istotę filozofii Condillaca: jego stanowisko określane jest mianem **sensualizmu** – teorii, zgodnie z którą cała nasza wiedza wywodzi się z doświadczenia i składa wyłącznie z danych pochodzenia zmysłowego.

La Mettrie i oświeceniowy materializm

Oświecenie francuskie wypracowało także pierwszą konsekwentną nowożytną wersję materializmu. Najbardziej znanym wyrazicielem tego poglądu był **Julien Offray de La Mettrie**.

Jako lekarz z wykształcenia La Mettrie zaobserwował wpływ, jaki wywiera gorączka na procesy intelektualne. Zainspirowało go to do rozległych badań nad zależnościami między ciałem i umysłem. W efekcie stworzył całkowicie **materialistyczną** wizję rzeczywistości: wszystkie procesy, które zachodzą w świecie i w człowieku, mają materialno-mechanicystyczny charakter. Tezy tej La Mettrie dowodził licznymi przykładami. Po publikacji swej pierwszej książki, *Naturalnej historii duszy*, został wygnany z Francji; kilka lat później, gdy ukazało się jego najgłośniejsze dzieło *Człowiek-maszyna*, wygnano go również z Holandii. Schronienie znalazł na dworze Fryderyka Wielkiego.

La Mettrie uważał, że w przyrodzie nie występują różnice rodzajowe między rzeczami i stworzeniami, a jedynie różnice stopnia komplikacji czysto materialnego organizmu-maszyny. Na gruncie religii wyznawał **agnostycyzm** (od gr. *ágnostos* –nieznany, niepoznawalny) – pogląd, zgodnie z którym nie można dowieść ani istnienia, ani nieistnienia Boga bądź, w szerszym znaczeniu, nie można poznać istoty rzeczywistości. W etyce zaś La Mettrie hołdował **libertynizmowi**: celem życia była według niego rozkosz.

Condorcet i idea postępu dziejowego

Większość filozofów oświeceniowych cechowała wiara w postęp. Różnie go jednak rozumiano. Wolter na przykład wprawdzie wierzył w postęp i ideę tę popularyzował, ale z drugiej strony był pesymistą: uważał, że natury ludzkiej nie da się całkiem zreformować, a jedynie nieco ucywilizować. Nie wierzył też, że dziejami ludzkimi kierują jakieś obiektywne prawa. Wiarę taką natomiast żywił przedstawiciel późnego oświecenia, Condorcet.

Jako demokrat Jean Condorcet z radością powitał wybuch Rewolucji Francuskiej 1789 r., a ze względu na swoje poglądy (był jednym z przywódców żyrondistów, umiarkowanego odłamu republikanów) został m.in. deputowanym do izby ustawodawczej – Konwentu Narodowego, który w 1792 r. zniósł monarchię i proklamował powstanie republiki. Wdał się jednak w konflikt z radykalniejszymi jakobinami – Robespierre’em, Maratem i Dantonem, krytykując ich politykę (występował m.in. przeciw karze śmierci). Ogłoszono go więc wrogiem Republiki. Przez jakiś czas się ukrywał. Został jednak schwytany i zmarł w więzieniu.

Niemal do końca pracował nad dziełem, które mimo mrocznych okoliczności towarzyszących jego powstaniu tchnie duchem optymizmu; jest to *Szkic obrazu postępu ducha ludzkiego poprzez dzieje*. Condorcet opisuje w nim **postęp ludzkości** od barbarzyństwa do cywilizacji. Zło i brutalność występujące w historii tłumaczy

Jean Condorcet był nie tylko filozofem, lecz także matematykiem. W wieku 22 lat w 1765 r. napisał rozprawę o rachunku całkowym, a w roku 1785 rozprawę o rachunku prawdopodobieństwa, w której promował m.in. ideę zastosowania matematyki do problemów człowieka, tj. wprowadzenie nauki o prawdopodobieństwie do nauk społecznych. Współpracował z *Encyklopedią*, w roku 1769 został członkiem Akademii Nauk, a w 1782 Akademii Francuskiej.

niewłaściwymi instytucjami politycznymi i prawami. Dzieli dzieje na dziesięć epok, przy czym rewolucja jest końcem epoki dziewiątej. W epokę dziesiątą dopiero wступujemy. Cechuje ją równość prawno-polityczna między narodami, klasami i jednostkami. Condorcet zakłada, że postęp jest nieuchronny. Można go spowolnić lub przyspieszyć, ale nie można go zatrzymać.

Za jedno z głównych narzędzi dalszego postępu Condorcet uważał wychowanie, dlatego w 1792 r. złożył w Konwencie projekt świeckiej, powszechnej i bezpłatnej edukacji. Projekt ten później stopniowo wdrożono i po dziś dzień określa on model kształcenia w całym cywilizowanym świecie.

Słownik

empiryzm

(gr. *empeiria* – doświadczenie) kierunek filozoficzny głoszący, że źródłem wszelkiej wiedzy jest doświadczenie; przedstawiciele francuskiego oświecenia (m.in. Diderot, Wolter) postulowali koncepcję uporządkowanej i powszechnie dostępnej wiedzy opartej na obserwacji oraz akcentowali znaczenie nauk empirycznych w życiu społecznym

encyklopedyści

(gr. *enkyklopaideia*, od *enkyklios* – tworzący krąg, całkowity, *paideia* – wykształcenie) grupa myślicieli francuskich okresu oświecenia; nazywali siebie Stowarzyszeniem Ludzi Nauki; do najwybitniejszych przedstawicieli należeli: Jean Le Rond d'Alembert, Denis Diderot, Monteskiusz, Jean-Jacques Rousseau, Wolter; w latach 1751–1780 wydali *Encyklopedię albo Słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł*; praca składała się z 27 tomów z tekstem, 11 tomów z tablicami i diagramami, 5 tomów uzupełnień i 2 tomów indeksów

libertynizm

(fr. *libertinisme*, od łac. *libertinus* – wyzwolony, wyzwoleniec), francuski laicki ruch umysłowy w XVII w., promieniujący na całą Europę, skierowany przeciw autorytaryzmowi religijnemu, ideałom ascetycznym i tradycyjnej obyczajowości

racjonalizm

(łac. *ratio* – rozum) kierunek filozoficzny, który zapoczątkował Kartezjusz; niezależny i samowystarczalny rozum ludzki posiada główną rolę w procesie poznania, jest wyłącznym źródłem wiedzy o świecie

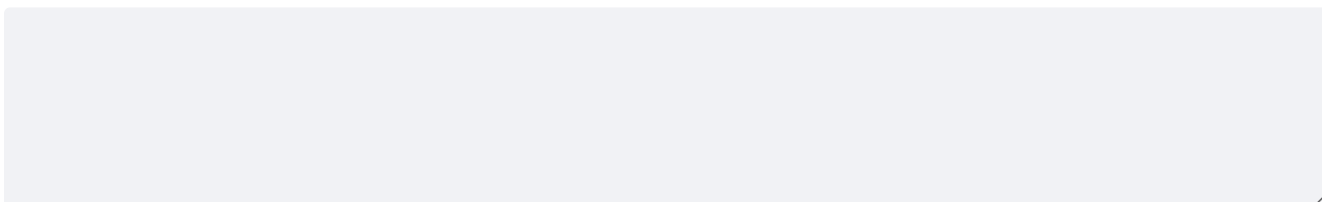
sensualizm

(łac. *sensualis* – „zdolny do odczuwania”, zmysłowy) pogląd, według którego jedynym źródłem poznania są wrażenia zmysłowe

Prezentacja multimedialna

Polecenie 1

Zapoznaj się z poniższą prezentacją. Na podstawie fragmentu *Traktatu o wrażeniach* przedstaw teorię Condillaca powstawania pojęć i uczuć.

Kliknij, aby uruchomić w trybie pełnoekranowym.

¹**modyfikacja** — zmiana stanu podmiotu postrzegającego (tu: posągu); według Condillaca, kiedy zmienia się wrażenie (dany zapach), zmienia się cały stan podmiotu

Polecenie 2

Odwołując się do metafory „posągu Condillaca”, wyjaśnij, jak według filozofa mogłyby powstać w człowieku takie pojęcia i uczucia jak sprawiedliwość, patriotyzm, nieskończoność, miłość, przyjaźń.

Polecenie 3

Podaj, kto był głównym reprezentantem oświeceniowego materializmu? Opisz, czym charakteryzowała się jego teoria.

Polecenie 1

Zapoznaj się z poniższą wypowiedzią Artura Szutty. Czy jego zdaniem Condilllac ma rację, twierdząc, że wiedza *a priori* nie może istnieć? Przedstaw argumenty, do których odnosi się autor tekstu.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PzdWjZ6TW>

Artur Szutta

Posąg w służbie filozofii

Zdaniem Etienne Bonnota de Condillaca, francuskiego filozofa oświeceniowego, wszelka wiedza pochodzi od zmysłów. Aby dowieść prawdziwości tej tezy, formułuje on argument w postaci eksperymentu myślowego, w którym główną rolę odgrywa posąg, postać jakby ludzka, ale której możemy włączać i wyłączać różne zmysły. Miałoby to nam ukazać (oczywiście w naszej filozoficznej wyobraźni), w jaki sposób powstają różne stany umysłowe. Jeśli Condillac ma rację, wiedza *a priori* istnieć nie może. Tylko czy ma rację?

Na mapie stanowisk odnoszących się do kwestii wiedzy *a priori* można wskazać dwa bieguny: z jednej strony racjonalizm, uznający istnienie wiedzy czysto rozumowej, niezależnej od doświadczenia, z drugiej empiryzm, kładący nacisk na rolę doświadczenia w formowaniu się ludzkiego umysłu. Skrajną postacią empiryzmu jest sensualizm, którego ikonicznym reprezentantem jest właśnie Condillac, głoszący, że wszelka wiedza (każda idea w umyśle) pochodzi z poznania zmysłowego. W słynnym *Traktacie o wrażeniach zmysłowych* proponuje on eksperyment myślowy polegający na wyobrażeniu sobie marmurowego ludzkiego posągu, który dysponuje zdolnością do odczuwania wrażeń zmysłowych (którego umysł przed pierwszym doświadczeniem zmysłowym, jeśli w ogóle można mówić tu o istnieniu jakiegokolwiek umysłu, jest pozbawiony wszelkich idei).

Sensualizm Condillaca bardzo szybko stał się obiektem krytyki. Zarzucano mu przede wszystkim, że nie doceniał czynnego udziału umysłu w generowaniu idei poprzez

poznanie zmysłowe. Zwolennik wiedzy *a priori* powiedziałby, że bez udziału tego rodzaju wiedzy w procesie percepcji bylibyśmy bezradni wobec przeciążenia danymi zmysłowymi. Stalibyśmy wobec masy wrażeń niczym „ciele patrzące na malowane wrota” albo „słuchające wykładu o sensualizmie Condillaca”. Nie posiadając jakichś wstępnych zdolności, przekonań, znajomości praw logiki, nie potrafilibyśmy rozszyfrować (czy też zinterpretować) percepcyjnej informacji, która „przelewałaby się” przez zmysły niczym potok przez dziurawe naczynie. Innymi słowy, bylibyśmy wówczas tak samo głupi (tj. umysłowo puści) przed zmysłowym doświadczeniem, jak po nim.

Kto w tym sporze ma rację? Condillac czy zwolennik wiedzy *a priori*? Dla ułatwienia owocnej dyskusji proponuję zmodyfikować eksperyment Condillaca. Wyobraźmy sobie zamiast posągu robota. Niech będzie wyposażony w odpowiedniki ludzkich zmysłów oraz sztuczny mózg, pozbawiony jednak wszelkiej wiedzy (przekonań), treści mentalnych oraz umiejętności korzystania w swoich operacjach z takich prawd jak np. zasady logiki. Można w pewnym sensie powiedzieć, że ten robot wyposażony byłby w konieczny dla poznania zmysłowego „hardware” (odpowiednią budowę i konstrukcyjne mechanizmy), natomiast pozbawiony tego, co w terminologii informatycznej określilibyśmy mianem danych bazowych („przed-doświadczeniowych” idei lub przekonań).

Można się zastanowić, czy takiemu robotowi dałoby się przypisać posiadanie jakichś instrukcji typu: „jeśli masz do czynienia z takimi a takimi danymi, to zrób to a to”, które stanowiłyby coś w rodzaju software’u (oprogramowania) robota. Tego rodzaju instrukcja mogłaby bowiem już stanowić jakąś formę wiedzy przed-doświadczeniowej, tj. *a priori*.

Jeśli naszego robota pozbawimy takiej instrukcji, wydaje się niemal pewne, że będzie on poznawczo bezradny wobec bodźców drażniących jego sztuczne zmysły. Możemy takiego robota nawet zbudować. Myślę, że nie wyłoni on z siebie w oparciu o zmysłowe doznania żadnych idei. Zresztą trudno tu nawet mówić o jakiegokolwiek możliwości doznań zmysłowych.

Jeśli natomiast będzie dysponował jakąś wstępną wersją oprogramowania, może (o ile program mu na to pozwoli) jakoś przetworzyć „dane zmysłowe”. Czy jednak pozwoli mu to wytworzyć stany mentalne, o których pisze Condillac? A jeśli tak, to czy możliwe jest wprowadzenie takiego minimum oprogramowania, które uniknęłoby zarzutu, że stanowi ono „instalację” odpowiednika wiedzy *a priori*, dzięki której ludzie są w stanie owocnie korzystać z percepcyjnych doświadczeń, odkrywać lub tworzyć nowe pojęcia i przekonania? Skłaniam się do myślenia, że takiego zarzutu uchylić się nie da. Mogę się jednak mylić. Zaproponowany tu pomysł eksperymentu czeka na swoje rozwinięcie. Posąg w służbie filozofii nie powiedział jeszcze ostatniego słowa.

Polecenie 2

Opisz, jakie są główne stanowiska filozoficzne w kwestii wiedzy *a priori*? Które z nich były przedstawiane przez wymienionych w tej lekcji filozofów?

Ćwiczenie 1

Zaznacz właściwą odpowiedź. Co oznacza termin *sensualizm*?

☐

Stanowisko, zgodnie z którym wiedza wywodzi się z materialno-mechanicystycznego charakteru świata.

☐

Stanowisko, zgodnie z którym wiedza wywodzi się z metafizycznego oglądu rzeczywistości.

☐

Stanowisko, zgodnie z którym wiedza wywodzi się z doświadczenia i składa wyłącznie z danych zmysłowych.

Ćwiczenie 2

Uzupełnij tekst w ten sposób, by przedstawiał stanowisko La Mettriego.

Wszystkie procesy, które zachodzą w świecie i w człowieku, mają charakter. Jest to stanowisko przedstawiające wizję rzeczywistości.

W przyrodzie nie występują różnice między ożywionym i nieożywionym, a jedynie różnice materialnego organizmu-maszyny.

jakościowe

fizyczno-rozwojową

materialno-mechanicystyczny

metafizyczny

ożywienia

rodzajowe

stopnia komplikacji

materialistyczną

Ćwiczenie 3

Odpowiedz na pytanie, z którym filozofem oświeceniowym łączy się idea postępu dziejowego?
Napisz, jakie były jego poglądy w kwestii edukacji.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Oświecenie: Rozwiązania i stanowiska. Część trzecia

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

4. Wybrane spory epistemologiczne. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

1) o źródła poznania (empiryzm lub aposterioryzm – aprioryzm);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- charakteryzuje sensualizm Condillaca;
- określa jego pozycję w kontekście racjonalizmu i empiryzmu;
- analizuje mechanicyzm La Mettriego;
- ocenia wpływ materialistycznych poglądów poprzednich epok na koncepcję La Mettriego;
- ocenia ideę postępu dziejowego Condorceta.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;

- konektywizm;
- nauczanie wyprzedzające.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- praca z tekstem;
- praca z multimedium;
- quiz;
- audiobook.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o zapoznanie się z medium w sekcji „Prezentacja multimedialna”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel loguje się na platformie i wyświetla na tablicy temat i cele lekcji. Prosi uczniów, by na podstawie wiadomości zdobytych przed lekcją zaproponowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Jeżeli przygotowanie uczniów do lekcji jest niewystarczające, nauczyciel prosi o indywidualne zapoznanie się z treścią w sekcji „Przeczytaj”. Każdy uczestnik zajęć podczas cichego czytania wynotowuje najważniejsze kwestie poruszone w tekście. Następnie wybrani uczniowie odczytują na głos swoje notatki. Nauczyciel inicjuje rozmowę kierowaną porządkującą ten etap pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Prezentacja multimedialna”. Uczniowie po zapoznaniu się z nim dzielą się na grupy i przygotowują rozwiązania poleceń 2 i 3:
 - *Odwołując się do metafory „posągu Condillaca”, wyjaśnij, jak według filozofa mogłyby powstać w człowieku takie pojęcia i uczucia jak sprawiedliwość, patriotyzm, nieskończoność, miłość, przyjaźń.*
 - *Kto był głównym reprezentantem oświeceniowego materializmu? Opisz, czym charakteryzowała się jego teoria.* Po upływie ustalonego wcześniej czasu przedstawiciel wskazanej lub zgłaszającej się na ochotnika grupy prezentuje propozycje odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do nich lub je uzupełniają. Nauczyciel czuwa nad prawidłowym przebiegiem zadania, udzielając uczniom informacji zwrotnej.
3. **Praca z drugim multimedium.** Uczniowie zapoznają się z materiałem w sekcji „Audiobook”. Klasa dzieli się na grupy. Każdy zespół opracowuje odpowiedzi do poleceń i ćwiczeń. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie liderzy grup odczytują propozycje. Nauczyciel komentuje rozwiązania uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie, na podstawie wiedzy zdobytej przed lekcją oraz podczas lekcji, układają trzy zadania quizowe związane z tematem zajęć, które następnie dają do rozwiązania wybranej osobie z klasy. W ten sposób utrwalają zdobytą wiedzę i umiejętności.
2. Nauczyciel prosi uczniów o wspólne podsumowanie zajęć, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Polecenie 1. z sekcji „Prezentacja multimedialna”: Na podstawie fragmentu *Traktatu o wrażeniach* przedstaw teorię Condillaca powstawania pojęć i uczuć.

Materiały pomocnicze:

- Condillac E. B., *Posąg obdarzony wrażliwością*, [w:] *Traktat o wrażeniach*, przeł. W. Wojciechowska, Warszawa 1958, s. 6–8
- La Mettrie J. O. de, *Człowiek-maszyna*, tłum. S. Rudniański, Warszawa 1953

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Prezentacja multimedialna” do podsumowania lekcji.